

Сороченко В. В., ст. І курсу економічного факультету; науковий керівник – Дем'янчук І. А., к.е.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація.** У статті розкрито сутність державного боргу та його вплив на розвиток економіки країни. Систематизовано наукові підходи до трактування поняття «державний борг». Проаналізовано стан державного боргу за останні роки та сучасні тенденції боргової політики України. З'ясовано вплив державного боргу на розвиток національної економіки. Розглянуто джерела погашення державного боргу.*

***Ключові слова:** державний борг, бюджет, зовнішній борг, внутрішній борг, валовий внутрішній продукт, бюджет.*

***Abstract.** The article reveals the essence of public debt and the impact on economic development. Scientific approaches to the interpretation of the concept of «public deb» are systematized. The state of public debt in recent years and current trends in Ukraine's debt policy are analyzed. Its role in the national economy is clarified. The sources of public debt repayment are also considered. Based on the analysis, the result is summarized and sound conclusions are made.*

***Key words:** public debt, budget, external debt, domestic debt, gross domestic product, budget.*

Нині в Україні, як і у всьому світі, гострою залишається проблема державного боргу. Україна має державний борг, тому що позичає гроші на внутрішньому та зовнішньому ринках для покриття дефіциту бюджету. Основна причина зростання державного боргу – економіка нашої країни в умовах політичної нестабільності розвивається надто повільно і не продукує достатньо грошей для державних витрат.

Державний борг без перебільшень можна вважати однією з найбільших економічних проблем сьогодення в Україні. Тому що він гальмує розвиток реальних економічних процесів, деформує економіку і, як наслідок не дозволяє ефективно розвиватися країні.

Проблему державного боргу досліджують вже більше 200 років. Тому це питання не залишилося без уваги науковців. Вперше проблема державного боргу була порушена А. Смітом та Д. Рікардо. З того часу багато вчених-економістів досліджували природу та наслідки державного боргу. Серед них: Дж. Б'юкенен, Дж. М. Кейнс, П. Кругман, А. Лернер, К. Маркс,

Дж. С. Мілль, Ф. Модільяні. Проблеми заборгованості України на сучасному етапі її розвитку вивчали вітчизняні науковці: Л. В. Лисяк, О. Л. Руда, Т. В. Сальникова, С. Ф. Черничко, І. М. Федорович та ін.

Мета статті – дослідити сутність державного боргу та його вплив на економічний розвиток країни, з'ясувати роль зовнішнього боргу в національній економіці, проаналізувати сучасні тенденції боргової політики України та розглянути джерела погашення державного боргу.

У сучасній економічній літературі зустрічаються визначення державного боргу, які значно відрізняються одне від одного, оскільки вони характеризують державний борг з різних позицій: одні – за змістом, інші – за формою, за юридично-правовим статусом тощо. Доцільно не лише зазначити, що державний борг – це відносини, у яких держава виступає у ролі позичальника, кредитора або гаранта повернення кредиту, але й розглядати державний борг саме як систему кредитних відносин за участю держави. За економічним змістом державний борг – це загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх прийнятих та непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язання, що виникають на підставі законодавства або договору [1].

У фінансовій енциклопедії подано трактування сутності державного боргу як системи фінансових зобов'язань держави перед юридичними та фізичними особами, резидентами та нерезидентами, іншими країнами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникають у результаті здійснення запозичень державою; пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань за попередні роки згідно із законодавством [2. с. 111]. У більшості наукових праць XVIII та XIX ст. державний борг розглядався як негативне явище [3].

Серед учених-економістів немає єдиної думки щодо визначення економічної сутності поняття «державний борг». Тлумачення цієї категорії можна спостерігати у табл. 1.

Державні запозичення здійснюються з метою покриття дефіциту державного бюджету та рефінансування державного боргу. Право на здійснення державних запозичень в межах, визначених Законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України визначає основні умови здійснення державних запозичень, у тому числі основні умови кредитних договорів та основні умови випусків і порядок розміщення державних цінних паперів. Розмір державного та гарантованого державою боргу розраховується у грошовій формі, як непогашена номінальна вартість боргових зобов'язань.

Таблиця 1

Погляди науковців на сутність економічної категорії «державний борг»

Науковець	Поняття категорії «державний борг»
Т. П. Вахненко [4, с.16]	заборгованість держави в процесі формування і використання додаткових грошових ресурсів держави за рахунок тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб, іноземних держав;
Н. І. Дубницька [5, с. 107]	сукупні зобов'язання центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств та організацій;
Р. Макконелл, С. Брю [6, с.457]	суспільний актив, що складається з фінансових активів усіх суб'єктів ринку;
Ю. М. Руденко [7, с.168]	сума заборгованості з випущених і непогашених державних позик центрального чи місцевого уряду й автономних урядових установ;
Бюджетний Кодекс України [8, с. 633]	загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення;
О. Р. Романенко [9, с. 243]	сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею і невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки;
І. С. Мірошниченко [10, с.107]	сума боргових зобов'язань держави перед іноземними кредиторами (державними та (чи) приватними), включаючи зобов'язання за державними гарантіями, з урахуванням відсотків за користування позичками, що підлягають сплаті у встановлені строки, згідно з принципами кредитування.

Стан державного та гарантованого державою боргу визначається у гривнях та доларах США за офіційним курсом Національного банку України на останній день звітного періоду та включає операції за цей день. Відповідно до Бюджетного кодексу України, загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України [11].

Поточна економічна ситуація в Україні характеризується вагомим зростанням боргового навантаження, що є одним з базових чинників гальмування розвитку економіки країни. Зміни у політиці Уряду, які пов'язані з питаннями грошово-кредитної та фіскальної політики і неспроможність держави самостійно вирішити проблеми фінансування видатків державного бюджету призводять до взяття в борг нових грошових коштів, які, впливаючись у загальні фінансові ресурси держави, впливають на подальший розвиток економіки країни. Такий процес влиття грошових коштів у кругообіг державних фінансових ресурсів не завжди призводить

до позитивних зрушень. Рівень державного боргу досяг такої позначки, яка є небезпечною [12].

Згідно зі звітом, який представив Мінфін, Україна протягом 2020 року має виплатити 400,7 млрд грн боргу. З цієї суми 169,24 млрд грн зовнішнього боргу і 231,46 – внутрішнього. Україна з кожним роком отримує все більше нових кредитів, а ось терміни виплати боргів переносяться на пізніший термін. Проте, ні для кого не залишається секретом те, що зараз за такою схемою працює весь світ, тобто державні борги практично ніколи не платяться – держави постійно їх заміщують.

Розглянемо структуру державного та гарантованого державою боргу за даними Міністерства фінансів України на 31.03.2020 (табл. 2).

Таблиця 2

Державний борг за даними Міністерства фінансів України
на поточний рік (млрд.грн)

Показник	Дата боргу			
	31.12.2019	31.01.2020	29.02.2020	31.03.2020
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	1 998,30	2 078,16	2 047,83	2 255,55
Державний борг	1 761,37	1 831,63	1 808,25	1 988,81
Внутрішній борг	829,50	820,34	814,64	856,83
Зовнішній борг	931,87	1 011,29	993,61	1 131,97

Аналізуючи дані таблиці, можна зробити висновок, що борги суттєво збільшились. Причинами суттєвого збільшення запозичень України стали значні боргові навантаження на бюджет.

Для порівняння розглянемо статистичні дані державного боргу за останні роки (табл. 3). Аналізуючи таблицю 3, можемо спостерігати поступове збільшення загального державного боргу з 2016 по 2020 рік. У 2019 році відбулося стрімке зростання боргу. Також можна звернути увагу на те, що зовнішній борг значно перевищує внутрішній, і це має свої негативні наслідки.

Україна перебуває у стані критичної залежності від зовнішнього фінансування, адже рівень зовнішнього державного боргу щороку зростає і тиск на економіку України посилюється.

Переважання зовнішньої заборгованості в структурі державного боргу несе в собі валютні ризики. Слабкий розвиток ринку внутрішніх державних запозичень (тобто ринку державних цінних паперів) ускладнює залучення необхідного обсягу фінансових ресурсів і змушує вдаватися до зовнішніх позик [13].

Таблиця 3

Державний та гарантований державою борг України у 2016–2020 рр.
(млн. дол. США)

Роки	Загальний борг	Зовнішній борг	Внутрішній борг
2016	70 970,9	45 604,6	25 366,2
2017	76 305,2	48 989,4	27 315,8
2018	78 323,0	50 462,5	27 860,5
2019	84 364,5	48 940,8	35 423,7
2020	80 378,9	49 455,8	30 923,1

Існування великого державного боргу може підірвати економічне зростання країни і негативно впливати на її фінансовий стан, зокрема:

1. Виплата державного боргу за рахунок збільшення пропорції грошей на основі їх емісії може призвести до лавиноподібного зростання темпів інфляції, руйнівної для економіки;

2. За умови великого внутрішнього боргу може проявитися й посилюється ефект витіснення приватних інвестицій. Вихід держави на позичковий ринок веде до посилення на ньому конкуренції, внаслідок чого підвищується процентна ставка, що скорочує число прибуткових інвестиційних проєктів, знижує інвестиційну активність в економіці;

3. Обслуговування зовнішнього державного боргу передбачає витік ресурсів з країни-боржника, що звужує можливості споживання та інвестування в національній економіці;

4. Велика зовнішня заборгованість може призвести національну економіку до серйозної економічної кризи. Країна змушена більше експортувати, ніж імпортувати, для того щоб виплачувати відсотки боргу і частину боргу за своїми зобов'язаннями;

5. Швидке зростання зовнішнього боргу може поставити країну в несприятливе залежне становище від кредиторів, знизити міжнародний авторитет країни і підірвати довіру населення до політики її уряду;

6. Необхідність обслуговувати борг може викликати збільшення податкових ставок, і як наслідок – зниження ділової активності в економіці [14].

Для того щоб вирішити проблему зростання обсягів державного боргу необхідно зменшити обсяги видатків державного бюджету, скоригувати боргову політику держави, скоротити обсяги дефіциту бюджету. Основними причинами зростання обсягу державного боргу в аналізованому (2013–2020 рр.) періоді стали такі:

- політична та соціально-економічна кризи, анексія АР Крим та військовий конфлікт на сході країни;

- руйнування інфраструктури та великої частини промислових об'єктів на тимчасово окупованій території країни;

– необхідність державної підтримки державних підприємств та банків, малого та середнього бізнесу в країні;

– фінансування за рахунок державних запозичень дефіциту державного бюджету, зростання якого обумовлене збільшенням витрат на обслуговування державного боргу, тощо [15].

Основними джерелами погашення та обслуговування державного боргу можуть бути:

– кошти, передбачені у державному бюджеті на погашення та обслуговування державного боргу відповідно до Закону про Державний бюджет України на поточний рік;

– кошти, які надійшли від приватизації державного майна;

– внутрішні і зовнішні державні запозичення;

– золотовалютні резерви держави тощо[16].

За офіційними даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень прогноз погашення державного боргу в період 2015–2024 роки представлений на рис. 1.

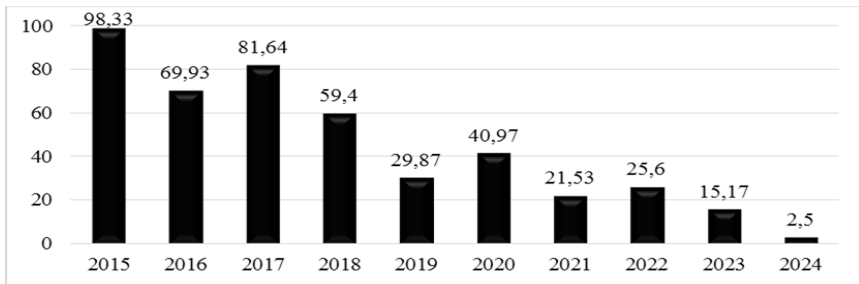

Рис. 1. Прогноз обсягів погашення боргу

Зміна у динаміці та структурі боргу України певним чином пов'язана з дефіцитом Державного бюджету, що спричиняє запозичення на внутрішньому та зовнішньому фінансовому ринку. Зовнішній борг також дуже чутливий до різких змін валютного курсу, що призводить до значного збільшення суми заборгованості. На зростання державного боргу за даний період також впливає політична криза, знецінення валюти та воєнний конфлікт.

Отже, державний борг – економічна проблема світу. Саме визначення поняття має дискусійний характер, проте зміст його при цьому не змінюється.

Україну можна віднести до тих країн, економічний розвиток яких стримується рівнем державного боргу. З кожним роком спостерігається зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу, що уповільнює розвиток національної економіки та має негативний вплив на неї. Це свідчить про те, що існує потреба у проведенні заходів щодо його зменшення.

Обслуговування державного боргу повинне містити комплексні дії, пов'язані з розміщенням цінних паперів та виплатою процентів, погашенням заборгованості перед іноземними кредиторами, випуском нових цінних паперів.

Відношення всіх поточних платежів за боргами до валютних надходжень не повинно перевищувати 25 %. Якщо держава експортує більше товарів та послуг, ніж імпортує, її платіжний баланс позитивний і їй нескладно виплачувати зовнішні борги.

1. Рожко О. В. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України. *Банківська справа*. 2008. № 4. С. 81–89.
2. Фінансова енциклопедія. За заг. ред. О. П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2010. 472 с.
3. Вплив державного боргу на економіку. URL: http://studopedia.su/5_51767_vpliv-derzhavnogo-borgu-na-ekonomiku.html. (дата звернення: 15.04.2020).
4. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 14–28.
5. Дубницька Н. І. Державні борги. *Перехідні економічні системи*. Львів, 2007. Вип. 6. С. 107–108.
6. Макконелл Р., Брю С. Макроекономіка: пер з англ. Львів: Просвіта, 1997. 671 с.
7. Руденко Ю. М. Вплив державного боргу на економічний розвиток України. *Формування ринкової економіки*. 2007. № 8. С. 162–171.
8. Бюджетний кодекс України зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>. (дата звернення: 15.04.2020).
9. Романенко О. Р., Огородник С. Я., Зязюк М. С. Фінанси: навч.-метод. посіб. К.: КНЕУ, 2003. 387 с.
10. Мірошніченко І. С. Зовнішня заборгованість України як чинник впливу на економічну безпеку держави в умовах Глобалізації. *Облік і фінанси*. 2014. № 3 (65). С. 102–109.
11. Державний борг та гарантований державою борг. *Міністерство фінансів України*. 2020. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju_borg_osn_inf. (дата звернення: 15.04.2020).
12. Короленко С. М. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності 2016. URL: [file:///C:/Users/Acer/Downloads/105676-224210-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/105676-224210-1-SM%20(1).pdf). (дата звернення: 15.04.2020).
13. Сімків Л. Є., Лозяк Ю. Д. Державний борг України: сучасний стан та основні тенденції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. С. 32–35.
14. Державний борг. Його вплив на економіку. URL: http://m.stud.com.ua/51234/ekonomika/derzhavniy_borg_yogo_vpliv_ekonomiku. (дата звернення: 15.04.2020).
15. Боргова політика України: стан, проблеми та перспективи. URL: <http://www.niss.gov.ua/Table/Tbl171104/index.htm>. (дата звернення: 15.04.2020).
16. Юрій С. І., Дем'янишин В. Г., Кириленко О. П. Бюджетна система. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.
17. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень. URL: <http://www.ibser.org.ua>. (дата звернення: 15.04.2020).